

Ciril
Zlobec

Črna znamenja

Mnogo je znamenj na nebu naše kulture, ki obe-
tajo hudo uro. Najbrž bi se pokazala za zmotno
misel, da določene težave v kulturi odtehta pole-
mika, kakršne že dolgo nismo doživljali in bi po
njenem obsegu in ostrini utegnili sklepati, da pri-
naša novo raven razreševanja nakopičenih nasprotij,
da je znanilka uveljavljajočega se radikalizma, ki
ne dopušča več mlahavosti, socialne egalitete med vse
številnejšimi ustvarjalci najvišjih in najnižjih kvalit, kar naj bi tudi družbi
v njeni ekonomski stiski pomagalo, da bi v letih suhih krav razumneje
delila vse tanišo skorjo kruha ne več najprej najbolj ješčim in lačnim, ampak
— v duhu svobodne menjave dela — najbolj delavnim, najbolj uspešnim,
uveljavljenim in uveljavljajočim se, tistim redkim, ki bi jim zaostrena dife-
renciacija »znotraj stroke« prizanesla.

Naj se požro med sabo, se z novim upanjem tolažijo tisti, ki se jim
zdi sleherni strošek v kulturi nepotrebno breme, ali pa preprosto čakajo,
bolj prijazno razpoloženi, kdo bo koga, vnašaje tudi v kulturo tiste norme
in zakone, ki so sicer že od prazčetka, a jih je moderni čas dokončno
zasidral v naši zavesti: simpatij in plačila javnosti naj bo deležno samo tisto,
ki zmaguje, tisto, ki izloča vse drugo. Sistem tekmovanja z zmagovalci.

Takšen priokus se drži skoraj celoletne polemike okrog obeh predstav
slovenskih Hlapcev, Sterijinega pozorja in še marsičesa. Vsaj od osvoboditve
sem pri nas še ni bilo obdobja, ko bi se ljudje v kulturi tako strastno
združevali, čutili najbrž iskreno potrebo po skupinskem uveljavljanju (čeprav
ob spoštovanju notranje hierarhije vrednot in imen), ne da bi bila ta sku-
pinskost hkrati tudi idejno, estetsko, slogovno ali kako drugače enotna.
Zato tudi bojevitost takšnega skupinskega čutenja in vedenja ni uperjena
toliko proti neki drugi, konkretni drugačnosti, temveč predvsem proti ne-
kakšnemu razpoloženju, pozicijam in odnosom, ki da prav določen kulturni
(umetniški) pojav, delo ali avtorja ovirajo ali onemogočajo v njegovi temeljni
svobodi. V njegovi svobodi dela. Najbrž ni naključje, da je največ
hrupa prav v gledališču in okrog njega, saj je prav v gledališču povezo-
vanje v skupine neizbežnost same narave dela. Film in televizija kljub vsemu
pri Slovencih še ne premoreta, vsaj tako se zdi, tistega umetniškega čara,
ki bi ustvarjalce usodnejše privabljal v merjenje umetnikove moči, pa tudi
sicer tidve področji ne dajeta posebnega ugleda svojim ustvarjalcem, niti ga
ne jemljeta neuspešnim.

Rekli smo, da za vse bolj poudarjenim povezovanjem v kulturi naj-
večkrat ne odkrivamo ustrezne umetniške motivacije, kar seveda ne pomeni,

da spodbujajo tako povezovanje nečedni nameni in grobi materialni interesi, čeprav se tudi to dogaja, vendar je vsaj toliko upravičena domneva, da se je zaupanje v »čisto« delo, v ustvarjalnost »kot tako«, močno zamajalo, izkušnje, tudi naše in našega časa sploh, iz dneva v dan potrjujejo, da mora biti zmerom še kaj zraven, če naj stvari odmevajo, če naj bodo učinkovite, če naj se, navsezadnje, ustvarjalec počuti manj ogrožen.

In predvsem za to gre. Občutek, da je kultura potrebna, kultura kot vsota rezultatov dela čisto določenih, socialno in družbeno determiniranih delavcev, nedvomno plahni. Tega se vsi zavedamo in skušamo temu od pomoči na način, ki pogostoma samo pospešuje proces odmiranja kulturne zavesti. Dolgo smo se trudili (in tudi investirali v takšno zamisel), da bi individualno potrebo po kulturi zamenjala kolektivna (družbena, narodna), zdaj ko individualne skoraj ni več, tiste, ki naj bi jo odkrivali v občanovem kulturnem standardu, skušamo to praznino prekriti z manifestativno kulturo, z raznimi akcijami, manifestacijami, reprezentančnostjo vseh oblik — najbolj značilen in malo uspešen primer na tem področju so tako imenovane medrepubliške kulturne izmenjave — pri čemer se pa tudi že izčrpa, in drugače ne more biti, vsa ali skoraj vsa dolžnost skupnosti do kulture. Včasih, in ne tako poredkoma, postaja že prav mučno, ko zapisujemo kot uspeh, kot pomembno kulturno dejanje, prav to opravljanje dolžnosti, ki dobiva vse atribute nekdanjih dobrodelnih akcij, tokrat, namesto narodnih dam, z obvezno navzočnostjo televizijske kamere in te ali one politične osebnosti nižjega ranga. In tako zdaj kulturo — nacionalna in družbena dolžnost — samo še rešujemo, zdaj Vibafilm, zdaj RTV, pravzaprav le njun skupni projekt Dražgoško bitko, pa gledališča kar po vrsti, založbe, mladinsko periodiko (ki jo pojmujejo kot kulturo), revialni tisk, knjigo. Da, knjigo še prav posebej. Celo široko politično akcijo smo sprožili v njen blagor, jo opredelili kot temeljni postulat kulture in znanja, slovenstva in socializma. Toda: zanimanje za knjigo, ki v resnici nikoli ni bilo veliko, je tako nanagloma padlo in še pada, da bi nas statistika prodaje in branja najbrž našla na evropskem dnu. Samo posledica stabilizacije? Prvi, naključni kazalec našega ekonomskega iztreznjenja? Tudi to je mogoče, celo zelo verjetno je, vendar zato nič manj bridek dokaz labilnosti naše kulture, ki je v svojem bistvu bolj družbena in družabna konvencija kot pa resnična človeška potreba.

Občutek med kulturnimi delavci, da organizacija kulture, kot jo premoremo že nekaj let, ni zmogla utrditi njenega družbenega statusa, je najbrž pravilen, spoznanje, ki ga sugerira, pa usmerja ustvarjalce v tesnejše medsebojne zveze, v interdisciplinarno povezovanje, pri čemer je tudi kritika, kadar je to potrebno, presenetljivo dobro usklajena, sinhronizirana znotraj nacionalnega in jugoslovanskega prostora, zaradi česar doživljajo določena stanja v kulturi, nekateri polemično izpostavljeni odnosi, posamezna dela in imena, nenavadno veliko publiciteto, ki paradoksalno odmeva v širši javnosti: zanimanje tudi za najbolj popularna umetniška dela upada, po drugi strani pa raste v javnosti zavest o kulturi kot pomembni duhovni in socialni prvini, ki je sicer najbolj neopredeljen del naše družbe, vendar pa jo, to občutljivo družbo, neprestano z nečim vznemirja, tudi moti jo, zmerom presenetljivo nezadovoljna z njo in sama s sabo. Tako se slovenska kultura vse bolj uveljavlja kot družbeni pojav, ne da bi hkrati s tem rasla tudi njena umetniška moč v družbi, da bi torej delovala v svoji neposredni,

prvobitni dejavnosti. Pravzaprav vse, od predstave v gledališču do lirske pesmi, mora vzdražiti predvsem politični, moralni, socialni živec gledalca, bralca itd., kajti samo na tej ravni, tako se zdi, postaja kultura družben pojav, odmevna, zanimiva, celo neko posebno moč kaže na tej ravnini, ne kot antipod politične, ekonomske, menadžerske ali kake druge konkretne moči, ampak kot moč, ki zmore in hoče ubraniti svojo lastno eksistenco. Vzemimo spet za primer Hlapce. Obe predstavi sta bili najbolj napadani, hkrati pa sta doživeli tudi največ priznanj, in mistično ime družbe je bilo v naslovu domala vseh napadov, pa tudi vseh priznanj. Že dolga leta skušam osebno razumeti, pa vendar ne samo svojo izkušnjo: spominjam se reakcij ko sem urejal Besedo (1952—1957), vsa pozornost bralcev je veljala leposlovju, kritiški in publicistični del je bilo treba skoraj vtihotapiti v številko, sicer ni bilo pritožbam na uredniško prakso ne konca ne kraja; danes (izkušnje pri urejevanju Sodobnosti) določa v zavesti javnosti, kdaj je posamezna številka dobra ali ne, skoraj izključno ali vsaj predvsem ostrina, tudi tako imenovana »nesramnost« kritike, polemike, najrazličnejših oblik publicistike. Prav gotovo gre za problem, za metamorfozo, ki bi zaslužila samostojno sociološko raziskavo o posebni potrebi, ki jo slovenski (in jugoslovanski) človek išče v umetnosti in jo od nje pričakuje. Ali pa je takšna pozicija predvsem potreba umetnosti same?

Ostajam pri tej domnevi: po toliko letih pasivnega odnosa med slovensko javnostjo in njeno umetnostjo, ali narobe: med slovensko umetnostjo in pasivnostjo, s katero jo je slovenska javnost sprejemala, je nenadoma nastala potreba, da ta spoštovana, a komaj opazna umetnost preveri svojo trdoživost v izzivu, pa čeprav v nekoliko nižjih legah vsakdanjega čutenja in obnašanja. Smo, če ostanemo pri obeh uprizoritvah Hlapcev, res družba, ki svojo revolucionarno inteligenco tako ali drugače ubija? Seveda: na to ni bilo odgovora, ker ga najbrž tudi biti ne more, kot je tudi očito, da strast, ki je razgnetala polemiko, ni bila samo umetniška.

Zalostni paradoks pa je v tem, kot rečeno, da se nenavadno zanimanje za, imenujmo ga tako, družbeni »škandal« umetnosti, ne rojeva, kot posledica odmevnosti, ki jo prinaša, čisto preprosto večje potrebe po kulturi. Narobe: nastaja vtis, da se tudi javna potreba po kulturi izčrpuje v javnih in dolgotrajnih polemikah o njenih ambivalencah.

Kultura se torej uveljavlja, bolj kot doslej, na ravni družbene »slišnosti« in, manj kot doslej, na ravni umetniškega. In vendar je prav družbena stiska kulture vse večja. V slogu evforije pred praznikom, vseslovenskim seveda, smo začeli graditi Cankarjev dom — zdaj pa bi se v temni noči radi izmotali kot Aškerčev Martin: »Joj! kam bi del? . . . »I, kjer si vzell!«, toda Dom je tu in tu je tudi naš nacionalni egoizem, ki mu ni zmožen zagotoviti pravega smisla, da bi med nami zaživel vsaj kot delavnik, če ga že ne moremo povzdigniti v praznik, kot smo si bili obljubljali še pred nedavnim . . . In zakon o založništvu? Dolgo smo ga pripravljali in sprejeli kot zmago visoke slovenske kulturne zavesti, toda naše založništvo se pogreva prav gotovo v svojo najhujšo krizo po vojni, programi so letos skromnejši od lanskih in prihodnje leto bodo, kot kaže, skromnejši od letošnjih . . . Še letos bo, kot kaže, sprejet poseben zakon o svobodnih umetnikih, Pavle Zidar pa na primer, najbolj znan in najbolj delaven »svoboden« slovenski umetnik, ugotavlja, da iz leta v leto teže živi, hkrati pa mu »povprečni« Slo-

venec, ki na leto ne prebere toliko knjig, kolikor jih Zidar napiše, prijazno svetuje, naj pač manj piše. Itd. itd.

Družbena stiska slovenske kulture je velika in bo še večja. Kako se bomo izkopal iz nje? Vsekakor ne tako, da bomo slepili sami sebe, da bomo po slovenskem prostoru in času posejali nekaj bolj ali manj glasnih javnih manifestacij in si dopovedovali, da prestopamo — z uspehom — iz starih v nove oblike, iz individualne v množično, iz elit(istič)ne v demokratično kulturo. Da ne bo nesporazuma: nisem proti manifestativnim oblikam kulture, vendar se nad njimi navdušujem le tedaj, kadar so naraven nasledek siceršnjega kulturnega življenja, trajne kulturne zavesti, vem pa, da niso ne dobre ne plodne, ko so vse in v celoti ujete med svoj začetek in konec in ni pred njimi in za njimi ničesar. Hočem reči: danes ni pravega razmerja med manifestativno in intimno, človeka osmišljajočo kulturo. Ni kulturnih množic brez kulturnih posameznikov, množica je vsota.

Ce je stiska kulture resnična, je tudi ni mogoče reševati površinsko. Treba se bo vrniti k izvorni misli naše revolucije, da brez kulture tudi pravega socializma ni. Res je, da je tudi že dozorel čas, ko bo treba »stare« ideale in utopične predstave kritično pretehtati. Med njimi tudi mesto in vlogo kulture v družbi, v socializmu, vendar osnovna premisa ostane: rast civilizacije v socializmu se ne more ali se ne bi smela dogajati ob hkratnem usihanju kulture. Kulture kot družbene zavesti in kot duhovne energije.

Navsezadnje sem optimist: nismo najsiromašnejši v kulturi, vendar ne bodimo cinični: ne znižujmo je na raven, od koder bi nekoč spet morali skozi vse muke začetka.